

O'QUVCHILADA TALAFFUZ KO'NIKALARINI SHAKILLANTIRISH (NEMIS TILI MISOLIDA)

Olimov Murdjon

Farg'ona davlat universiteti talabasi

Mamlakatimizda yildan yilga ilm-fanning har bir sohasi rivojlantib bormoqda. Ilm-fanning rivojlanishiga davlatimiz rahbari jiddiy e'tibor qaratmoqda. Xususan, chet tillarini rivojlantirish uchun ustuvor vazifalar belgilangan.

O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Bugungi kunda nemis tilini rivojlantirishga ham jiddiy e'tibor qartilmoqda.

Til o'rganish kishilik jamiyatida bag'oyat muhim sohalardan hisoblanadi. Muloqot vositasi bo'lmish tilni tabiiy muhitda (oilada, jamoatchilik orasida) yoki uyushgan holda (darsda) amaliy egallash mumkin.

Har bir tilni o'rganishda talaffuzga alohida e'tibr beriladi. Til materialining tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan talaffuzga alohida e'tibor beriladi. Chunki chet tilda fikr bayon etish uchun aytiladigan jumla tovushlarini talaffuz etish va ulami birlashtirish hamda tegishli nutq ohangi (intonatsiya)ni bilish talab etiladi. Talaffuz eshitish (akustik), aytish (motor) va ma'no bildirish (semantik) kabi uch qismdan iborat. Ulaming har bir tilda o'ziga xos ijro xususiyati mavjud. Tilning fonetik jihatini o'zlashtirish, ya'ni talaffuz ko'nikmasini egallash nutqiy muloqotning muhim shartlaridandir.

Ta'lim sharoitida chet tilda benuqson talaffuzga erishmoq mumkinmi, degan savol tug'iladi. Metodistlar javobi aniq: o'quvchilar chet tilda taqribiy (approksimatsiyalashgan) talaffuzni o'rganishadi (to'g'ri talaffuz ona tili va ikkinchi tilde o'rganilishi mumkin). Approksimatsiya g'oyasiga binoan, bir tomondan, fonetik materialni hajman chegaralashga hamda, ikkinchidan, ayrim tovushlar talaffuzining sifati til sohibinikidan pastroq bo'lishiga yo'l qo'yiladi. Muayyan chet til tovushining ma'no o'zgarishiga sabab bo'lishi, ya'ni fonematik rol o'ynashi ma'lum, shunday holda uning talaffuzida taxminiy yaqinlashish (approksimatsiya)ga erishish yuqori darajada bo'lishi tavsiya etiladi, mas. ingliz tilidagi unli tovushning qisqa-cho'ziqligi, so'z oxiridagi undosh tovushning jaranglijarangsizlashuvida yuksak taqribiylikka intilish zamrdir, aks holda mazmunga putur yetadi.¹

Chet tilda nisbatan ravon va yetarli tezlikdagi talaffuzni egallash asosiy talabdir. Bu, birinchidan, suhbatdoshlar birbirlarini anglashlarini ta'minlasa, ikkinchidan, nutqning o'rtamiyona sur'atini ko'nikma tarzida egallashni taqozo etadi. Ma'lumki, chet tildagi nutq sur'ati bir daqiqada 110—150 ta so'zni ayta olish demakdir: ingliz va

¹ Jamolov J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. – T.: O'qituvchi, 2012. – B. 196.

fransuz tillarida o'rtacha 130—150 ta so'z, nemischada esa 110—130 ta so'z talaffuz etilishini ilmiy tajribalar isbotlagan.

Chet tilida talffuzni taqdim etish usullari uchta: yolg'iz, so'zda va jumlada aytish va eshitish. Talaffuzni o'rgatish usullari tovushning oson/qiyinlik darajasi bilan bog'liq. Chunonchi, o'quvchi ona tilisi (yoki til tajribasi) nuqtayi nazaridan o'xshash, yaqin, o'xshamaydigan birliklarni farqlash mumkin. Yolg'iz aytiladigan unli va undoshlar o'ta qiyin, so'zda aytiladigan unli, undosh fonetik hodisalar o'rtacha qiyinlikda bo'lib, jumlada aytiladigan unli va undoshlar oson fonetik birliklarni tashkil etadi. Qiyin hisoblanadigan yangi tovush talaffuzining o'rgatilishi quyidagi ta'limiy bosqichlardan o'tadi.

➤ Muallim ijrosida nutq namunasining aytilishi va o'quvchilar tomonidan eshitish bosqichi. O'quvchilar diqqati jumla mazmunini va undagi yangi so'zning ma'nosini tushunib olishga qaratiladi. Yangi tovushni muallim, avvalo, jumlada, so'ngra so'zda aytadi, o'quvchilar tinglab idrok etishadi.

➤ Fonetik birlikning sintetik (yaxlit) tarzda idrok etishdan analitik (qismlarga bo'lib) tinglashga o'tiladi. Muallim so'zdagi yangi tovushni ajratib aytadi hamda uning artikulyatsiyasini o'zida qilib tushuntirib beradi, ya'ni qisqa qoida-ko'rsatmani bayon etadi. (Talaffuzga doir qoida haqida quyida ma'lumot beriladi.) Muallim ko'rsatmasiga binoan o'quvchilar nutq organlarini mazkur tovushni aytishga tayyorlaydilar. Muallimning talaffuzi va tushuntirishlari bunga ko'maklashadi. Ikkinchi bosqich tovushni ovoz chiqarib aytishga tayyorgarlik uni ichki nutqda aytishni ta'minlaydi.

➤ Eshitib idrok etish va ichda aytishdan ovoz chiqarib talaffuz qilishga o'tish bosqichi. Yangi tovush namunasini muallim aytib ko'rsatadi, o'quvchilar birgalikda va yakka-yakka bo'lib takrorlaydilar. Shunday qilib, tahlil va taqlid yo'li bilan yangi tovushning yolg'iz holdagi talaffuzi o'rganiladi.

➤ Yangi tovushni boshqalari bilan biriktirib aytish bosqichi. Tovush o'rganilgan tovushlar bilan birikmalarda aytiladi. Imkon boricha unli va undosh birikmalari mashq qilinadi.

➤ Yangi tovush so'zda aytiladi. Muallimdan ibrat olib, o'quvchilar xor va yakka-yakka bo'lib talaffuz etadilar. Mabodo so'zda ikkita yangi tovush bo'lsa, ulardan eng avval puxta o'zlashtiriladi, so'ngra ikkinchisi aytiladi (qiyinchiliklarni tarqatib berish mezoniga amal qilinadi). Oxirida so'z talaffuz qilinadi. Bu bosqich tovushning ma'no anglatish xususiyati (fonema)ni o'rgatishga bag'ishlanadi.

➤ Endi yangi tovush jumla tarkibida talaffuz etiladi. Muallim boshlaydi, o'quvchilar taqliddan qaytaradilar. So'zning tovush va ma'no ifodasi bevosita jumlada shakllanadi. Bu bosqichda jumalarni aytish axborot almashish darajasida mashq qilish demakdir.

➤ Yangi o'zlashtirilgan tovushni mustahkamlash bosqichi. Turli talaffuz sharoitida, ya'ni kichik va katta kontekstda, shuningdek, yolg'iz, so'zda va gapda o'rganilayotgan tovush erkin qo'llanadi.

➤ O'quvchilar til tajribasida mavjud tovushlar bilan yangi tovushni chalkashtirmasliklari uchun mashqlar bajarish lozim (ona tili va ikkinchi til tovushi bilan qiyoslash va ilgari o'zlashtirilgan chet tildagi tovushlar bilan solishtirish kabilar). Qiyoslash va solishtirish yolg'iz, so'zda va jumlada aytiladigan tovushlar asosida mashq qilinadi. Ushbu yakuniy bosqichda ham muallim rahnamoligida mashqlar bajariladi².

Tavsiya etilgan yangi tovush talaffuzini o'rgatishning sakkiz bosqichli taqdimot pallasini quyida nemischa [w] fonetik birligi orqali namoyish etiladi. O'qituvchi *Wie geht es Ihnen?* jumlasini aytadi. Mashqda *wie* so'zini bir necha bor takror talaffuz qiladi. Jumla mazmuni va so'z ma'nosi ochilgandan keyin, ushbu so'zdagi yangi tovushni bir necha bor ajratib aytadi. O'qituvchi talaffuzida tovush namunasini tinglash orqali o'quvchilarda tovushning dastlabki eshitish tasavvuri paydo bo'ladi.

Takomillashtiruvchi mashqlar. Og'zaki yoki yozma nutqni rivojlantirish jarayonida bunday mashqlar talaffuz ko'nikmasining avtomatlashuvi uchun mo'ljallanadi. Tovushni taqdim etish va mashq qilish (mustahkamlash) bilangina kifoyalanish yetarli emas, shuningdek, qo'llanilish bosqichidan ham o'tkazish kerak.

² <https://cyberleninka.ru>